

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

2016/3

yıl: 7 cilt: VII sayı: 15

İslam'a Göre Temel Eğitimin Zorunluluğu ve Genelliği Üzerine Bir Değerlendirme

Davut OKÇU*

Özet

Temel eğitim; toplumun bütün fertlerinin sahip olması gerekli olan asgari ve ortak bilgi, beceri ve davranışların kazandırılması demektir. Temel eğitim kademesi, bireylerin hayatlarında karşılaşacakları sorunları çözmede, kendisine ve topluma karşı temel görevlerini yerine getirmede yeterli kazandırır. Bireysel ve toplumsal faydası itibarıyla temel eğitim, eğitim kademelerinin en önemlisi ve temel taşı niteliğindedir. İslam eğitimcileri temel eğitim kademesini, farz-ı ayn bilgilerin öğretildiği kademe olarak değerlendirmişlerdir. Temel eğitimin müfredatını, kadın-erkek her Müslümanın İslam'ın emir ve yasaklarına uygun yaşayabilmesini sağlayacak olan 'farz-ı ayn bilgiler' oluşturmaktadır. Bir Müslümanın farz-ı ayn olan ibadetleri yerine getirebilmek için okuma-yazma bilgisi ve hayat bilgisi; hesap bilgisi; yön ve zamanı tayin edebilecek coğrafya bilgisi; tarih bilgisi; ata binme, yüzme, güreş gibi beden eğitimi dersleri farz-ı ayn bilgiler arasında sayılmıştır.

Bireyin kendisine ve topluma karşı İslam dininin öngördüğü yükümlülükleri yerine getirebilmesi farz-ı ayn bilgilerin eğitim ve öğrenimi ile mümkündür. Farz-ı ayn hükümündeki temel bilgiler elde edilmeden İslam'ın ve imanın şartlarına uygun yaşamak mümkün değildir. Farz-ı ayn olarak nitelendirilen temel bilgilerin öğreniminin gerekli olduğu İslam dininin başta Kur'an ve Sünnet olmak üzere temel kaynaklarında bazen direkt bazen de dolaylı olarak yer almaktadır. Temel kaynaklarda önemine değinilmesine rağmen İslam devletleri günümüzde temel eğitim olarak isimlendirilen farz-ı ayn düzeyindeki bilgileri okullarda veya başka mekanlarda kazandırmayan velilere uygulanacak müeyyideler konusunu uzun süre çözüme kavuşturamamıştır.

İslam hukukçularının ekseriyeti, tarih boyunca farklı isimlerle anılan temel eğitim kurumlarına devam edip farz bilgileri öğrenmenin kadın erkek, zengin-fakir, beyaz-siyah, Arap-Acem bütün Müslümanlar için zorunluluğuna hükmetmişlerdir. Müslümanlar da uzun süre İslam dininin emir ve yasaklarını da içeren farz-ı ayn bilgileri çocuklarına öğretmekte tereddüt göstermemişlerdir. Bu çalışmamızda günümüzde yaygınlaşan 'temel eğitim' ifadesinin İslam dini açısından taşıdığı anlam, tarihçesi ve pratiğe yansımaları incelenmiş; halkın temel eğitim okullarına sahiplenmesi ve gerekçeleri izah edilmiştir. Büyük ölçüde sivil inisiyatif tarafından gerçekleştirilen temel eğitim faaliyetlerinde zaman zaman aksamalar olmuştur. Osmanlılardan önceki İslam devletlerinde özellikle kızların eğitimine gerekli hassasiyetin gösterilmediği doğrultusunda eleştiriler yapılmıştır. Tanzimat dönemine geldiğinde okuma-yazması olmayanların oranının birtakım sosyal

* Yrd. Doç. Dr., Batman Ü., İslami İlimler Fakültesi, Din Eğitimi A. B. D.
davutokcu72@gmail.com

ve ekonomik nedenler yüzünden yükselişe geçtiği görülmüştür. Bu dönemde birçok konuda olduğu gibi temel eğitimin zorunlu hale getirilmesi konusunda da reformlar yapılmıştır. Çocuklarını farz-ı ayn bilgileri öğreten temel eğitim okullarına göndermeyen velilere müeyyide uygulanması ilk defa II. Mahmut zamanında yayınlanan fermanlarla (yasalarla) mümkün olabilmıştır. Tanzimatla birlikte temel eğitim devlet denetimine tabi ve zorunlu eğitim kademesi statüsüne kavuşmuştur.

Anahtar kelimeler: Zorunlu temel eğitim, farz-ı ayn bilgileri, farz-ı kifaye bilgileri

An Evaluation on Compulsion and Generality of Basic Education According to Islam

Abstract

Basic education comprises minimum and common knowledge, skills and behaviors necessary for all individuals living in a society. Basic education stage provides the individuals with qualifications in solving the problems they face, in performing their basic responsibilities for them and for society. Basic education, in terms of individual and social benefit, is one the most important characteristics and is the corner stone. Muslim educators have evaluated basic education stage as the stage where fard 'ayn knowledge is taught. The curriculum of basic education stage is composed of fard 'ayn knowledge which will contribute to every Muslim man and woman to live in accordance with Islamic orders and prohibitions. In order that a Muslim can perform his/her fard 'ayn prayers, s/he is supposed to have the ability to read and write, life information, calculation knowledge, geography knowledge to find out direction and time, history knowledge, and some physical education courses such as riding horses, swimming, wrestling. The fact that an individual can carry out the responsibilities that Islam envisages for him/herself and community is possible with the education and learning of fard 'ayn knowledge. Without attaining the basic knowledge anticipated as fard 'ayn, it is impossible to live pillars of Islamic and belief. The fact that learning basic knowledge, which is accepted as fard 'ayn, is essential takes place in fundamental sources of Islam initially in Qur'an and Sunnah sometimes directly sometimes indirectly. The sanctions topic to be applied to the parents who do not let their children to make use of these places and schools to receive knowledge at fard 'ayn basic education called as basic education by children today has not been solved yet.

Great majority of Islamic lawyers have concluded throughout history that attending basic education institutions named with different names and learning fard 'ayn knowledge have been compulsory for all Muslims such as women and men, the rich and the poor, the white and the black, Arabs and Persians. Also, Muslims, for a long time, have not hesitated to teach their children fard 'ayn knowledge which covers the

orders and prohibitions of Islamic religion. However, there have been some criticism about not pay enough attention to the education of girls. When Tanzimat reform era came, the number of the illiterate population seemed to be on the increase due to some social and economic reasons. In this era, numerous reforms were conducted in trying to make the basic education compulsory in addition to many other aspects. Imposing sanctions to the parents not sending their children to school was for the first time possible owing to the decrees published during Mahmut II. Together with Tanzimat era, basic education received compulsory education stage, which was under the surveillance of the government.

Key Words: Compulsory basic education, fard 'ayn knowledge, fard kifayah knowledge

Giriş

İnsan yeryüzüne Allah'ın halifesi olarak gönderilmiştir. Kur'an-ı Kerim, en güzel biçimde yaratıldığını ifade ettiği insan hakkında bilimin de teyit ettiği doğru ve net bilgiler sunmaktadır. Öte yandan Kur'an'ın insan hakkında vermiş olduğu bilgiler, bugünün fen, sosyal ve psikoloji gibi bilim dalları için temel dayanak olmaya devam etmektedir. Kur'an, insanı yeryüzünde kula kul olmaktan kurtararak yalnızca Allah'a kul olmaya çağırır ve O'nu ebedi saadete ulaştırmak için Allah tarafından indirilmiş bir şifa ve hidayet kaynağıdır.¹ İslam, insanın temel özelliğinin “en güzel bir biçimde yaratılmış” bir varlık olduğunu bildirir. İnsan kendiliğinden, tesadüfen veya sebeplerin birleşmesiyle var olan bir canlı değil, bilakis Allah'ın üstün özelliklerle donatarak yaratmış olduğu bir varlıktır. İnsanı en çok tanıyan şüphesiz yaratıcısıdır. Yaratıcı, insanın iki cihan saadetini kazanmasına vesile olması amacıyla Peygamberler ve kitaplar göndermiş, Peygamberleri aynı zamanda rol model insanlar olarak tayin etmiştir.

Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve yaratılmışların en şerefli olan insanın yaratılışını Kur'an-ı Kerim şöyle ifade etmektedir: “Andolsun ki, biz insanı (Adem'i) kuru bir çamurdan, şekil verilmiş bir balçıktan yarattık”;² “Hani Rabbin, meleklere. “Ben, (yeryüzünde) (küp kuru bir çamur) dan, mesnun (değişim ve dönüşüm ile özel bir şekilde yaratılmış) bir balçıktan bir beşer yaratacağım” demişti. O halde onun yarattığını tamamlayıp tam bir insan suretine getirip, ona ruhumdan üfle-diğim zaman siz derhal onun için secdeye kapanın.”³ Ancak melekler buna itiraz etmiş ve kendilerinin Allah'ı sürekli andıklarını ve hiç kusur işlemediklerini ileri sürerek “yeryüzünde bozgunculuk yapacak birisini mi” yaratacağını söylemişler ve Hz. Adem'in yaratılışına ve üstünlüğüne razı olmamışlardır.⁴ Ancak Cenab-ı

1 Fussilet, 41/44.

2 Hicr, 15/26.

3 Hicr, 15/28.

4 Bakara, 2/30.

Allah ‘Adem’e bütün (mahlukatın) isimleri (ni) öğretti. Sonra onları meleklerle gösterip: “Eğer siz doğrucular iseniz (her şeyin içyüzünü biliyorsunuz) bunların isimlerini bana haber verin” dedi⁵ ayetiyle meleklerin ancak verilen bilgiler dahilinde hareket edebileceğini, her şeyin hikmetinin Allah tarafından daha iyi bilindiğini buyurmuştur. “(Melekler de bilgisizliklerini itiraf edip): “Ey Rabbimiz seni her şeyden tenzih ederiz. Senin bize öğrettiğinden başka bir şey bilmeyiz. Gerçekten (her şeyi) hakkıyla bilen, hüküm ve (üstün) hikmet sahibi sensin”⁶ dediler.

Sözü edilen ilahi kelimadan da anlaşılacağı gibi insan, yeryüzünde eğitime ve öğrenmeye en çok elverişli olan mahluktur. İnsan eğitime uygun olduğu gibi, bilgi üretmek üzere görevlendirilmiş tek yaratıktır. İnsanın bilgi üretme özelliği ayet-i kerimede ‘eşyaya isim vermek’⁷ şeklinde ifade edilmektedir.

İnsan yaratılış olarak İslam dininin öngördüğü hayat tarzını yaşamaya meyillidir. İslam, insanın dünyaya tertemiz, günahsız ve hilesiz olarak, yani ‘fitrat’ doğrultusunda geldiğini kabul eder. Bu konuda Hz. Peygamber’in (sav) “Her doğan çocuk İslam fitratı üzerine doğar (Allah’ın insana verdiği yetkileri kullanarak İslam’ı benimseyebilecek kabiliyette). Ancak onu ebeveyni (veya çevresi) Hristiyan, Mecusi veya Yahudi yapar”⁸ sözleri bunu teyit etmektedir. Kur’an ve Sünnetin itikat, amel ve ahlak alanında koyduğu farz, vacip ve sünnet gibi hükümler insan fitratını (hayatının temizliğini ve saflığını) korumaya yöneliktir. Efendimizin insan fitratı konusundaki açıklamalarından hareketle diyebiliriz ki İslam eğitimin amacı; insanın yaratılıştaki günahsız, hilesiz, yalansız ve duru haliyle birlikte, öğrenme isteğini de bütün hayatı boyunca devam ettirme çabasından ibarettir. İslam’ın Kur’an ve Sünnete dayalı hayat tarzını öğrenmek ve yaşamak her Müslümanın hakkıdır. Bu yönüyle İslam dinin şekillendirmek istediği insan ile eğitimin şekillendirmek istediği insan formatı iç içedir. İslam’ın ve imanın şartlarını yerine getirebilmeyi sağlayacak olan Farz-ı ayn bilgileri öğrenmek her Müslüman için bir vazife olduğu kadar, sözü edilen asgari bilgileri çocuklara öğretmek anne ve babalar ile devlet için bir sorumluluk olmalıdır. Toplumun öğretmenleri konumunda olan Peygamberler, eğitim yöntem ve tekniklerini bizzat uygulayıp geliştirmişlerdir. Şüphesiz dinler ve tebliğciler hedefledikleri insan tipini yetiştirmek için Peygamberlerin ortaya koydukları metot ve tekniklerden yararlanırlar. Toplumun her kesimini muhatap alan Peygamberler, aynı zamanda tutum ve davranışlarıyla örnek insanlardır.

Hz. Peygamber’e ilk gönderilen vahiy ‘Oku!’ emrini içeren ayet-i kerimedir. Böylece Hz. Peygamber’in şahsında Müslümanlara ilk olarak yüklenen sorumluluk okumaktır. Okuma fiili yazıdan ayrı düşünülmemiş, daha ilk emirde kalem de

5 Bakara, 2/31.

6 Bakara, 2/33.

7 Bakara, 2/31.

8 Buhari, Ebu Abdillah Muhammed İbn İsmail, *el-Camiu’s-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Kader, 25.

zikredilmiştir.⁹ Okuma ve yazma öğretimi, eğitimli bir toplum inşa etmek için giriş kapısı konumundadır. Kurtubi de, kalemle öğretmenin hat ve yazıyla mümkün olabileceğini ifade ederek, Kur'an-ı Kerim'in bilhassa yazı vasıtasıyla günümüze kadar ulaşabildiğine işaret etmiştir.¹⁰ Okuma yazma eğitimi kişisel gelişim yanında toplumsal kültürün nesiller boyu aktarılmasına vesile olmuştur.

Okuma yazma öğretimiyle başlayan eğitim faaliyeti; yalnızca putperestliğin ve köle düzeninin esir ettiği toplumu zihnen ve bedenen özgürleştirme faaliyeti değil, aynı zamanda bir adalet ve medeniyet inşa etme faaliyetidir. Kur'an merkezli Suffa mektebi ile birlikte eğitim faaliyetleri hızla kurumsallaşmaya doğru yol almıştır. Suffadaki eğitim-öğretim çalışmalarıyla Hz. Peygamberin liderliğinde sahabeler, cahiliyet (bilgisizlik) devri olarak nitelenen karanlık bir devri aydınlatmak için eğitim seferberliği başlatmıştır. Cahiliyet döneminin asrı saadete dönüşmesi İslam'ın bilimi, bütün araçlarıyla birlikte benimsediğine ve insanlığı cahillikten kurtarmaya çalıştığına işaret etmektedir.¹¹ Zihinlerin putperest düzenin doğmalarıyla dondurulduğu Mekke'nin cahiliye toplumuna İslam'ın sunduğu ilk mesajlar ve bilgiler iman ile ilgili olmuştur. İman ile ilgili ayetler, hadisler ve yorumları incelediğimizde burada İlm-i Tevhit düşüncesiyle karşılaşırız. Allah'ın varlığı ve birliği ayet, hadis ve diğer bilimlerin delilleri vasıtasıyla izah edilmiştir. Akli delillere değil, taklide dayanan iman sahih olsa da, kusurlu sayılmıştır.¹² Bu yüzden *taklidi imandan tahkiki imana* geçmenin lezzetini tadabilmek için başta tevhit ilmi olmak üzere ilmin bütün dallarının öğretimine önem verilmiştir. Zira itikadi konulardaki bilgi eksikliği bireyin imanını, ameli konulardaki bilgisizliği ise ibadetlerinin sıhhatini tehlikeye düşürebilir.

Her Müslümanın farz, vacip ve sünnet derecesinde yapması gereken; haram ve mekruh derecesinde sakınması gereken hükümler mevcuttur. Örneğin abdest ve namaz her Müslüman için farz olduğuna göre, usulüne uygun bir abdest alabilmeyi ve erkanına uygun namaz kılmayı öğrenmek de farzdır. Keza ramazan orucunu tutmak ve hacca gitmek farz olduğuna göre, orucun ve hacın farzlarını öğrenmek de farzdır. Zekat verecek bir mala sahip olan bir kimse, en azından zekatının hesabını yapabilecek ölçüde matematik bilmek zorundadır. Bazı bilgileri ise zamanı gelince öğrenmek farz olur. Mesela evlenmek istediği zaman, nikah bilgilerini, kadın-erkek haklarını, kadınların özür hallerini öğrenmesi farz olur. Herkes için öğrenilmesi zorunlu olan farz-ı ayn bilgilerin kapsamına giren bilgilerin çerçevesi asrın ihtiyaçlarına göre değişkenlik gösterebilir. Örneğin yüz yıl öncesi-ne kadar söz konusu bile olmazken bugün trafik kurallarının herkesi ilgilendiren

9 Alak, 96/1-5.

10 Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed İbnu Ahmet Ebu Bekr el-Ensari, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*, ty., IV, 120.

11 Ayasbeyoğlu, Nevzat, *İslamiyetin Eğitimimize Getirdiği Yenilikler*, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, 26-27.

12 Şener, Abdullah Naim, *Talimu'l-Müteallim*, İstanbul, 1979, 25.

kısmı zorunlu bilgiler arasına alınmış ve temel eğitim kademesi müfredatına dahil edilmiştir.

İslam dini çocukların özellikle temel eğitiminde görevlerini hakkıyla yerine getirerek salih evlat yetiştiren anne, baba ve yöneticilerin de *mükafat* sahibi olacaklarını ifade etmektedir. Efendimiz, amel defteri kapanmayacak olan üç zümreden birisinin salih evlat yetiştiren anne, baba ve hayır sahipleri olarak açıklamaktadır.¹³ Bu mükafata nail olmak isteyen Müslümanlar, evlatlarının eğitimini önemsemiş ve tarih boyunca kurdukları vakıflar vasıtasıyla eğitime ve eğitim kurumlarına maddi ve manevi katkılarda bulunmaktan geri durmamışlardır.

1. Temel Eğitimin Zorunluluğu

Eğitim ve toplum birbirinden ayrılmaz kavramlardır. İnsanları toplumsallaştırmak, onları bir arada tutmak, dayanışma ve gelişmelerini sağlamak ancak eğitimle mümkün olabilir. Eğitimin kalitesi ve yaygınlık seviyesi yükseldikçe toplumun huzur, refah ve zenginlik düzeyi de artar. İslam dini, bireyin ve toplumun huzur ve selameti için asr-ı saadeti örnek alan bir “saadet toplumu” oluşturmayı hedeflemiştir. Saadet toplumunun oluşturulabilmesi amacıyla da her Müslümana farz, vacip ve sünnet mesabesinde sorumluluklar yüklenmiştir. Bu sorumluluklar itikadi, ahlaki ve ameli olarak üç başlık altında toplanabilir. Saadet toplumunun oluşturulabilmesi için sahabe hayatında görüldüğü gibi her ferdin asgari görev ve sorumluluklarını bilmesi ve pratiğe geçirmesi zorunludur. İşte bu görev ve sorumluluklara ilişkin bilgi ve pratiğin asgari düzeyi temel eğitim kademesini oluşturur.

İslam dininde temel eğitimin zorunluluğu, ilim dallarıyla ilgili olarak yapılan sınıflandırmada dile getirilmiştir. İslam hukukçularının çoğunluğu ilimleri farz-ı ayn ve farz-ı kifaye olarak ikiye ayırmıştır. Bu ayırımı ilk defa İmam Şafii'nin (ty), *er-Risale* adlı eserinde rastlanmaktadır.¹⁴ Şafii'ye göre; farz-ı ayn düzeyi, herkesin bilmesi zorunlu olan bilgileri kapsar. Akıllı ve reşit olan bütün Müslümanların beş vakit namaz, oruç, hac ve zekat konusunda kendilerine lazım olan temel bilgileri bilmesi farz-ı ayn hükmünde kabul edilmiştir. Bunun yanında Allah'ın insanlara zinayı, adam öldürmeyi, hırsızlığı ve içkiyi haram kıldığını ve bu fiillerden sakınmaları gerektiğini bilmeleri de farzdır. Bu konuya ilişkin bilgiler, Kur'an'da mevcuttur. İlmin ikinci çeşidi ise, farzlarla ilgili fer'i meselelerde ve bir kısım hükümlerle ilgili özel konularda insanları ilgilendiren şeyleri bilmektir. Bu ilimleri bilmek Müslümanlar için farz-ı kifayedir. Farz-ı kifaye hükmündeki amel ve bilgiler, İslam'ın tek tek bütün fertlere değil, topluma yüklediği görevlerdir. Farz-ı ki-

13 Müslim Ebu'l-Hüseyn, *Sunenu Müslim* (Tahkik: M. Fuat Abdalbaki), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Vasıyyet, 3; Ebu Davud, Süleyman İbnü'l-Eşâs es-Sicistani el-Ezdi, *es-Sünen* (Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdulhamit), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Vesaya, 14; Tirmizi, Ebu İsa Muhammed, *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Ahkam, 36; Nesai Ebu AbdirrahmanAhmet b. Şuayb b. Ali, *es-Sunen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Vesaya, 8.

14 Şafii, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, Beyrut, ty., 357-360.

faye olan bir görev, mükelleflerden bir kısmı tarafından yerine getirildikten sonra diğerleri sorumluluktan kurtulurlar.

Farz-ı ayn ilimler, ferdin hayata uyumunu, kendisiyle barışık olmasını ve toplumda birlik ve ahengi temin edecek hayati ve zaruri kültürü kapsar. Farz-ı ayn bilgilerin öğrenimi ve pratiğe dökülmesi, birey ve toplumun hayatına katkıları nedeniyle Müslümanlar için gerekli ve zorunlu görülmüştür. Bu bağlamda İslam eğitimcilerinden Kabisi,¹⁵ çocukların günümüzün ilkokullarına denk olan Kütaplarda eğitilmesini, bugünkü manada “zorunlu eğitim” olarak değerlendirmiş; zorunlu eğitimin gerçekleştirilmesi konusunda ebeveynlerin bireysel yükümlülüklerinin yanında yöneticilerin de sorumluluklarının bulunduğunu açıklamıştır.

Kur’an-ı Kerim’in, “Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın”¹⁶ ayetini açıklayan Resulullah: “Çocuğun babası üzerindeki hakkı; ona yazı yazmayı, yüzmeyi ve ok atmayı öğretmesidir”¹⁷ buyurmuştur. Hadis-i şerif, eğitim düzeyi ve dolayısıyla teknolojik üstünlüğe ilave olarak silah gücünün de Devletlerarası rekabette ne kadar büyük bir öneme sahip olduğuna işaret etmektedir. Kur’an-ı Kerim’in: “Ey iman edenler, kendinizi ve ailelerinizi ateşten (cehennemden) koruyun...”¹⁸ mealindeki ayetini Hz. Ali: “Çocuk çocuğunuzu terbiye edin, onlara ilim öğretiniz” tarzında tefsir etmiştir. Aynı ayeti Dahhak da: “Müslümanın aile efradına Allah’ın emirleri ve yasaklarını öğretmesi” şeklinde yorumlamıştır.¹⁹ Gazzali ise; ayet-i kerimeyle emredilen korumanın; öğretim, güzel ahlak, kötü arkadaşlardan koruma, zevk için yememeye alıştırmak vs. gibi eğitim faaliyetlerinden ibaret olduğunu ifade eder.²⁰ Cessas ise Ahkamu’l Kur’an’ında; bu ayetin, çocuklara ve aile bireylerine dini, iyiliği ve vazgeçilemez olan ahlak kurallarını öğretmenin görev olduğuna delalet ettiğini ifade eder. Cessas’a göre “Ailene namazı emret, kendin de o’nun güçlüklerine dayan”²¹ ve “(Önce) en yakın akrabayı uyar”²² ayetleri de bu doğrultuda anlaşılmalıdır.²³

Emevi, Abbasi, Selçuklu gibi Müslümanların kurdukları devletlerde temel eğitimin zorunlu kılındığına dair hukuki metinlere rastlanmamaktadır. Kur’an ve Sünnet gibi İslam’ın temel birincil kaynaklarında temel eğitimin farz olduğunu bilen Müslümanlar, bireysel olarak bu bilgileri çocuklarına aktarmaya gayret göstermişlerdir. Ancak bu sorumluluklarını yerine getirmeyen veli veya idareciler için herhangi bir cezai müeyyide öngörülmemiştir. Çocuklarını temel eğitim ka-

15 Kabisi, İbn Halef, *İslamîda Öğretmen ve Öğrenci Münasebetlerine Dair Geniş Risale* (Çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1995, 78.

16 Enfal, 8/60.

17 Suyuti, Celaluddin Abdurrahman Ebu Bekr, *ed-Durru’l-Mensur*, ty., IV, 88.

18 Tahrir, 66/6.

19 İbn Kesir, Ebu’l-Fida İsmail, *Tefsiru Kur’ani’l-Azim*, Daru’l-Kur’ani’l-Kerim, Beyrut, 1971, II, 522.

20 Gazzali, Muhammed Ebu Hamid, *İhyau Ulmi’l-Din* (Çev. Ali Arslan), İstanbul, 1992, III, 72.

21 Taha, 20/132.

22 Şuara, 26/214.

23 Cessas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razi, *Ahkamu’l-Kur’an*, Beyrut, 1993, III, 697.

demesine göndermeyen veliler hakkında işlem yapılması ilk defa Osmanlılar zamanında gündeme gelmiştir. Osmanlılar, İstanbul'un fethinden önce İznik, Bursa ve Edirne'de çeşitli eğitim kurumları kurmuşlar; bilahare İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından farz-ı kifaye ilimlerin öğretimi amacıyla tıp müfredatını da kapsayan yüksek seviyedeki medreseler açmışlardır. Ayrıca özellikle fakir çocukların eğitimi için sivil inisiyatiflerin öncülüğünde sıbyan okulları ve mahalle mektepleri yaygınlaştırılmıştır. Öğrencilerin Kur'an-ı Kerim ve ilm-i hali (temel İslam bilgileri) okumaya mecbur tutulduklarına dair zaman zaman fermanlar çıkarılmıştır. Bu bağlamda Şeyhulislam Feyzullah Efendi'ye gönderilen ferman ile 1824-1825'de Biladi Selase (İstanbul, Edirne ve Bursa) kadı-ıklarına gönderilen fermanlar örnek gösterilir.

Osmanlı Padişahının başlıca büyük şehirlerde temel eğitimi zorunlu kıldığı sıralarda Batı Avrupada henüz eğitimin zorunluluğu ve genelliği tartışma konusu idi. İngiltere ve Fransa temel eğitimin mecburiyetini ancak 1870-1871 den, yani Almanların Sedan zaferini bütün askerlerinin okuma-yazma ve hesap bilmeleri sayesinde kazandıkları fikri belirledikten sonra ele almaya başlamışlardır. Bu tespitlere rağmen kiliseye mensup milletvekillerince bu kanun parlamentoda müzakere edilirken "bu girişim, bireyin hakkına tecavüzdür" gerekçesiyle reddedilmek istenmiştir.²⁴

Türklerin eğitim ve öğretim sistemleri, siyasetlerinin başlıca dayanağıdır ve İmparatorluklarını ayakta tutan önemli bir unsurdur. Eğitim hizmetleri, asırlar boyunca liyakat ve disiplin içinde gerçekleşmiştir. Vakfiyelerde Daru't-ta'lim, Mektep, Mektephane, Muallimhane, Daru'l-ilm olarak adlandırılan ilköğretim okulları halk arasında mahalle mektepleri veya sıbyan mektepleri olarak anılırdı. Genel olarak sivil girişimler tarafından desteklenen bu okullar her mahallede ve hemen her köyde mevcuttu. Ekseriya camilere bitişik olarak inşa edilirdiler.²⁵ Camiler yaygın eğitim kapsamına giren bir eğitim faaliyeti yürütür. Okullar ise örgün eğitim yapan kurumlardır. Okullarda öğretilen dini bilgilerin uygulama alanı camilerdir. Camiler ve okulların eğitime ilişkin ortak hedefleri bir arada olmalarına vesile olmuştur.

İslam devletlerinde zorunlu bilgilerin öğretilmesi konusunda devlet denetimi yerine, toplumun bir iç kontrol mekanizması kurduğu bilinmektedir. Temel eğitim düzeyinde okullaşmanın yaygınlaştırılmasını (abdest alma, namaz kılma, Kur'an okuma, İslam ve imanın şartlarını bilme, yazı öğretimi, hesap öğretimi vb.) devletten ziyade halkın sahiplendiği görülür. Özellikle Osmanlılar zamanında ülkenin dört bir yanına serpiştirilen sıbyan mektepleri bu sahiplenmenin bir ürünüdür. Evliya Çelebi'nin aktardıkları dikkate alındığında Osmanlıda okullaşma oranının

24 Koçer Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, 62.

25 Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayınları, Ankara, 1982, 57.

özellikle XVI ve XVII. yüzyıllarda günümüzde bile ulaşılması zor olan bir sevi- de olduğu görülür. Amasya'da 10 medrese, 9 Daru'l-Kurra, 1 Daru'l Hadis ve 200 kadar da sıbyan mektebinin mevcut olduğu ve mahalle mescitlerinde de birer sıbyan mektebinin faaliyet göstermesi; aynı yıllarda Erzurum'da ise 110 kadar sıbyan mektebinin faal olması eğitim ve öğretime verilen değer bir göstergesidir.²⁶ Bu tablo ailelerin bilhassa temel eğitime büyük önem verdiğinin de işaretidir. Ayrıca çocuklara temel eğitim düzeyinde bir alt yapıyı kazandırma çabalarının evlere ka- dar yayıldığı bilinmektedir. Hatta birçok İslam bilginine ilk öğretmenliği babaları yapmıştır. Müslüman toplumun temel bilgileri öğretme konusundaki hassasiyeti nedeniyle çocuklarını okula göndermeyenler hakkında müeyyide uygulanması gündeme gelmemiştir. Buna rağmen ailelerin ihmali halinde devletin temel eği- timi gerçekleştirmek konusunda devreye girerek müeyyideler uygulaması İslam hukukuna aykırı görülmemiştir. Zira farz- ayn bilgilerden oluşan temel eğitimin mecburiyeti Kur'an²⁷ ve sünnet²⁸ ile sabittir.

İkinci Mahmut, birçok konuyla birlikte eğitime el atarak 1824 yılında yayımladığı bir fermanla temel eğitimi İstanbul'daki bütün çocuklar için zorunlu kılmıştır. Aşağıda bazı kısımlarını sadeleştirerek aldığımız bu fermanla o zamana kadar devleti ilgilendirmeyen, sadece vakıflar yoluyla gelişen temel eğitimde okullaşma- ya devlet müdahil olmuştur. İlköğretimin bütün halka yayılması, hatta mecburi kılınması²⁹ suretiyle eğitim tarihinde yeni bir çığır açıldığı görülmektedir.

Herkes bilmelidir ki, Müslümanım diyen herkese evvela İslam'ın şartlarını ve akidelerini öğrenip bilmesi lazımdır. Bundan sonra para kazanmak ve geçinmek için hangi mesleğe girecek ise ona göre hareket etmelidir. Şu hale göre her şeyden evvel Müslüman olan kimse evvela dini meseleleri öğrenmeli, dini vecibeleri yerine getirmeli, ondan sonra dünya işlerini öğrenmeye kalkmalıdır. Dünya bilgileri, dini bilgileri yanında ikinci derecede gelecektir. Hal böyle iken bir zamandan beri çoğu kim- seler analarını ve babalarının kabahati olarak kendileri kaldıkları gibi çocuklarının da cahil kalmasını düşünmeyerek ve herkesin rızkını veren Tanrı'nın büyüklüğünü göz önüne almayarak, tevekkül etmeyerek hemen para kazanmak ve çocuklarını da bu kazanca iştirak ettirmek istiyorlar. Bu suretle çocukları 5-6 yaşına bastıkları vakit onları mektepten alıp sanat erbabının yanına bir sanat öğrenmeye veriyorlar. Bu gibi çocuklar küçük yaştan itibaren cehalet içinde büyüyor, okuyup yazmaya hiç heves etmiyorlar.³⁰

1846 tarihinde yayımlanan başka bir talimatnamede sıbyan mekteplerinde okunacak dersler arasına "harekeli Türkçe, muhtasar ahlak risaleleri, Türkçe tec-

26 Çelebi, Evliya, *Seyahatnameden Seçmeler*, MEB Yayınları, İstanbul, 1990, 232.

27 Nahl, 16/43.

28 İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Mukaddime, 17.

29 Koçer, 35.

30 Koçer, 35-36.

vid, Türkçe ilmiyal ve yazı dersleri” de ilave edilmiştir.³¹ 1869 yılında yayımlanan Maarifi Umumiye Nizamnamesiyle, evvelce 4 yaşında başlayan ilköğretimin erkek çocuklar için 7, kız çocuklar için 6 yaşında başlayacağı ve 4 sene devam edeceği kararlaştırılmıştır.³²

Padişah II Mahmut’un fermanına benzer ve hatta onu teyit edici mahiyetteki ikinci bir ferman 23 Mayıs 1863’te yayımlanmıştır.³³

... İlim, hüner ve okuyup yazması olmayan kimseler dünyada vakitlerini karanlık içinde, cehalet içinde, kaba bir şekilde geçirmişler ve hatta yiyip içmeye bile zaman bulamayıp her türlü rahatlık ve saadetten yoksun olacaklardır. Halbuki tebasının refah ve saadetini düşünen, memleketini ilerlemiş ve aydınlanmış görmek isteyen padişahımız efendimiz, onların iyi bir terbiye almalarını ve iyi bilgilere ve hünerlere sahip olmalarını ister. Bu yüzden gerek İstanbul’da, gerekse taşrada çeşitli rüştiye ve sıbyan mektepleri açarak halkın ilim ve sanat öğrenmelerini istemektedir.

Öyle anlaşılıyor ki, bugünkü ilk ve liseler arasında yer alan Rüştiyelerle birlikte ortaokul düzeyinde öğretim kurumlarının devlet eliyle açılması bu fermanla mümkün olabilmıştır. Ancak bu faaliyet vakıflar veya halka bir ferman olarak tecesseli etmediği gibi, halk ve vakıfların ilgisini çekmemiştir. Zira bu okullar Batı kökenli olduğundan, faaliyetleri özellikle medreselilerin tepkisine neden olmaktadır. Öymen’e göre eğitim, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile bir devlet hizmeti olarak ele alınmaya başlanmıştır.³⁴ Yöneticilerin telkin ettiği, “çocuklarımız, şurada burada dolaşacaklarına, bilgi ve sanat öğrenmek için okula gönderilecekse elbette daha iyi olur” düşüncesinden hareket edildiği anlaşılmaktadır.³⁵

Batı’da Luther, 1510’da ‘Çocukların Okul Verilmesinin Zorunluluğu Üzerine Vaaz’ adlı eserinde: “Devlet, toplumun sağlam üyelerini nasıl mızrak, tüfek taşıyıp savaşmaya zorlayabilirse, çocuklarını okula göndermeye de zorlamalıdır” diyor. Çünkü söz konusu olan, “Tanrı’nın belası şeytanla çok daha şiddetli bir savaştır.”³⁶ Ne var ki, Luther’in bu temennisi icraata uzun süre geçememiştir. Henüz alt yapının ve özellikle kilisenin bu anlayışa hazır olmadığı bilinmektedir. XVIII. yüzyılda bile Batı’da “köylü doğdunuz köylü kalınız; babanızın tarlasını sürünüz, efendiye hizmet ediniz, gündelikçi olarak çalışınız, öğrenimi zengin olanlara bırakınız” düşüncesi hakimdi. Bu düşüncenin ateşli savunucusu La Chalotais’ye teşekkür eden Voltaire’e göre de, temel eğitim herkes için zorunlu olmamalıdır. Bilhassa çiftçileri öğrenimden uzak tutmanın toplum için yararları vardır.³⁷

31 Öymen, Hıfzurrahman Raşit, “İslamiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri”, AÜİF Dergisi, Ankara, 1963, Sayı XI, s. 79.

32 Cevat, Mahmut, *Maarif-i Umumiye Nezaret-i Tarihçe-i Teşkilat-ı*, İstanbul, 1338, s. 471-472

33 Cevat, 95-96; Koçer, 74.

34 Öymen, Hıfzurrahman Raşit, *Türkiye’nin Ana Eğitim Problemleri I*, Ankara, 1965. 47.

35 Koçer, 74-75.

36 Bumin, 22.

37 Bumin, 54-55.

Avrupa'da ancak XIX. yüzyılın son dönemlerinde Jules Ferry'nin çabalarının katkısıyla 'laik, parasız ve zorunlu' eğitim kurumsallaştı. Çünkü çocuğa sahip çıkma yolunda monarşi döneminden itibaren kilise ve devlet arasında başlayan çatışma, ancak bu yıllarda cumhuriyetçilerin zaferiyle sonuçlandı.³⁸

İslam eğitimcileri tarafından farz-ı ayn bilgileri kapsadığı için temel eğitim zorunlu sayılmıştır. Ancak bu zorunluluğun devlet eliyle takip edilmesine halkın eğitime verdiği büyük önem nedeniyle gerek görülmemiştir. Temel eğitim, 1948 yılında 'insan hakları evrensel beyannamesi' ile birlikte uluslararası düzeyde de mecburi öğrenim olarak tescil edilmiştir. Eğitim hakkı diğer temel hakların doğru anlaşılmasına da katkı sağladığından öncelikli olarak zikredilmiştir

2. Zorunlu Temel Eğitimin Genelliği

İslam dini bütün insanlığı kuşatan cihanşümul bir dindir. Din, dil, ırk, cinsiyet, renk, zengin, fakir ayırımı gözetmeden herkesin eğitim hakkından yararlanmasını öngörür. Kur'an-ı Kerim'in ilim tahsil edilmesini teşvik konusundaki hitapları genellikle bütün insanlığı muhatap alır. "Sakın ha cahillerden olma"³⁹ ayetinde, cahilliğin dünyevi ve uhrevi bir yük olacağı hatırlatılır. "Kulları içerisinde Allah'tan ancak alimler korkar (sakınır)"⁴⁰ ayetinde ise Allah'ı sevmenin ve O'ndan sakınmanın tek yolu, Allah'ı bilme ilmi olduğu bildirilir. "Allah, içinizden iman edenlerle kendilerine ilim verilenlerin değerini yükseltir"⁴¹ ayeti ise Allah katında da insanlar katında da yücelmek isteyenlerin ilme sarılması gerektiği vurgulanır. Sözü edilen ayetler, eğitimin ve ilim tahsil etmenin İslam dini içerisindeki yerini ve önemini gösterir. Allah, eğitim hakkından zihinsel ve bedensel engellilerin de yararlandırılmaları ve ihmal edilmemeleri konusunda İslam Peygamberini uyarmıştır.⁴² İslam'ın ilk eğitim kurumu olan Suffa'nın öğrencileri arasında farklı ırktan, renkten ve yaştan öğrenciler bulunmaktaydı. Sahip oldukları özelliklerden dolayı kendilerine ayrımcılık yapılmadığı gibi ayrıcalık da tanınmamıştır. Suffa öğrencileri genellikle yoksul sahabelerden oluşmaktaydı. Yoksul öğrencilere yatılılık imkanı sağlanarak eğitilmelerine zemin hazırlanmıştır. Suffa örneğinden hareketle İslam eğitim tarihi boyunca yoksulların, yetimlerin ve kimsesizlerin eğitimine büyük önem verilmiştir.

2. 1. Kadın ve Erkeklerin Eğitimi

İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, kadın ve erkek arasında eğitim açısından bir ayırım gözetmemiş, dünyaya gelen çocukların cinsiyetinden dolayı insanlarda meydana gelebilecek olumsuzlukları ilahi iradeye müdahale ola-

38 Bumin, 9.

39 En'am, 6/35.

40 Fatır, 35/28.

41 Mücadele, 58/15.

42 Abese, 80/1-2.

rak kabul etmiştir. Şura suresinde bu tutum açıkça eleştirilir; “ dilediği kimselere dişiler, dilediği kimseye erkekler bahşeder.”⁴³ Böylece Kur’an, bazı çevrelerin hakir gördüğü kız çocuk sahibi olmayı, kız çocukları önce zikrederek uyarmıştır.

Hz. Peygamber de kadın ve erkek arasında eşitlik olduğunu vurgulamıştır. O, “şüphe yok ki, kadın ve erkek birbirini tamamlayan bir bütünün iki eşit parçasıdır”⁴⁴ buyurarak kadınların erkeklere göre konumlarını açıklar.⁴⁵ “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁴⁶ ayeti, kadın ve erkek ayrımı yapmadan üstünlüğün ölçüsünü ilim sahibi olma derecesiyle ifade etmiştir. Öğretimin İslam’ın ilk emri olması ve bilge insanların Peygamberlere varis kabul edilmesi ilkesi elbette kadınlar için de geçerlidir. “İçinizden gerek erkek, gerek kadın, kim hayırlı bir iş yaparsa onun amelini elbette ben boşa çıkarmayacağım... Siz hep birbirinizdensiniz”,⁴⁷ “Erkek ve kadın, kim hayırlı bir iş yaparsa, biz ona muhakkak güzel bir hayat yaşatırız ve işlemekte oldukları amellerin daha güzeli ile mükafatlarını mutlaka vereceğiz”⁴⁸ ve “Erkek veya kadın kim –mümin olarak- güzel işlerden bir şey yaparsa işte onlar cennete gider”⁴⁹ ayetleri kadınların da ilahi emirlere muhatap olma konusunda erkeklerle eşit konumda olduğuna işaret etmektedir. Açıkça ifade edilmese de Kur’an’da ve hadislerde ilmin öğrenilmesi ve öğretilmesiyle ilgili ifadeler, çoğu genel olduğu için hem erkeği, hem de kadını muhatap alır.⁵⁰ Örneğin “Ey iman edenler!” ve “Ey insanlar!” hitabı hem erkekleri ve hem de kadınları muhatap alır.

Birçok hadis ve tabakat kitabında, kadınların ilim tahsili konusundaki gayretleri anlatılır. 700’den fazla kadının gerek Hz. Peygamber ve gerekse sahabelerden hadis rivayetinde bulunduğu zikredilir.⁵¹ Yüce Allah: “Ey Peygamber hanımları!.. Siz evinizde okunan Allah’ın ayetlerini (ve hikmeti) hatırlayın (hatırlatın)”⁵² buyurmaktadır. Elmalılı’ya göre bu ayet-i kerime; “Toplanıp müzakere edin. Yani Kur’an’ın ve Peygamber’in emirlerini öğrenin, ilim tahsil edin. Bu yüzden mazhar olduğunuz şeref ve şanı hatırdan çıkarmayın” şeklinde yorumlanmalıdır.⁵³ Binaenaleyh müminlerin anneleri sıfatına haiz olan Hz. Peygamber’in hanımları, evlerinde birer öğretmen gibi çalışmışlardır. Özellikle genç kızları İslam dini hakkında eğittikleri ve bu kızların da öğrendiklerini çevrelerine anlattıkları rivayet edilmektedir.⁵⁴ Nitekim Hz. Aişe’den iki yüz civarında kadın hadis rivayetinde bulunmuş-

43 Şura, 42/49.

44 İbn Hanbel, VI, 256.

45 Topaloğlu, Bekir, *İslam’da Kadın*, İstanbul, 1966, 16.

46 Zümer, 39/9.

47 Al-i İmran, 3/195.

48 Nahl, 16/97.

49 Nisa, 4/124.

50 Savaş, Rıza, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*, İstanbul, 1991, 121.

51 Mursi, Muhammed Münir, *et-Terbiyetü'l-İslamiyye*, Kahire, 1993, 161.

52 Ahzab, 33/33-34.

53 Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1979, VI, 3887.

54 İbn Sa’d, Ebu Abdillah Muhammed, *et-Tabakatu'l-Kübra*, Daru’s-Sadr, Beyrut ty.

tur. Bir sonraki ayette beyan olunan on sığata sahip -iman eden erkek ve kadın- bütün mükellefler için Allah tarafından büyük mükafat vaat edilmiştir.⁵⁵

Hız. Muhammed'in sünnetini korumada ve yaymada başta Medineliler olmak üzere kadın sahabilerin büyük hizmeti olmuştur. Özellikle Ensar hanımlarının öğrenme konusundaki hırs ve gayretleri Hız. Aişe'nin dikkatini çekmiş ve hayretini şöyle tasvir etmesine yol açmıştır: "Ammada yaman şu ensar kadınları! Dini öğrenmelerine hayâları engel teşkil etmedi."⁵⁶ Çünkü onlar özel hallerini ilgilendiren soruları bile tereddütsüzce sormaktan çekinmezlerdi. Bu arada Gözütok, Medineli kadınların ilim öğrenmeye olan hevesleri nedeniyle sadece bayanlara mahsus bir Suffa "Suffetu'n-Nisa" ya sahip olduklarını ve özellikle Hız. Peygamber'den bu mekanda ders aldıklarını aktarmaktadır.⁵⁷

Çocukların bedenlen ve ruhen sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesi, gözetilip eğitilmesi ebeveynlerin görevleri arasında olup, bu konu İslam hukukunda hidane terimiyle ifade edilir. Bu kapsamda kız-erkek ayırımı yapılmaksızın bütün çocukların eğitiminden velileri sorumlu tutulmuştur. Hatta bu görev veliye zorunlu kılınmıştır. Bir hadis-i şerif'de Resulullah buyuruyor: "Çocuğun babası üzerindeki hakları; ona güzel bir isim koyması, yazı yazmayı öğretmesi ve buluş çağına erdiğinde evlendirmesidir."⁵⁸ Burada çocuktan maksat, kız ve erkek çocuklarıdır.⁵⁹ Bir kadın, hayız ve istihaze hükümlerinden birini ihmal ederse ve kocası da kendisine gereken bilgiyi öğretmezse böyle bir durumda günahkar olduğu gibi, kocası da kendisine günahla ortak olur.⁶⁰ O halde kadın ve erkek herkes, farz olan ilimleri öğrenmelidir. Evlerinde öğrenme imkanı bulamayan kadınların, bir başka yoldan öğrenmeleri hakları olarak kabul edilmiştir.⁶¹ Bu bağlamda denilebilir ki koca, kendisi öğretmediği için farz olan bilgileri âlimlerden öğrenmek isteyen eşine bu şartlarda mani olamaz.

Asr-ı saadette kızların eğitilmesinde annelerinin etkili olduğu bilinmektedir. Cabir b. Adullah'ın dul bir kadınla evlenmesinin sebeplerini açıklarken sarf ettiği: "Babam öldü ve küçük kızları himayesiz kaldı. Onlara ilim öğretmesi ve terbiye etmesi için dul bir kadınla evlendim..."⁶² sözleri bu gerçeğe işaret etmektedir.

Hadislerde hiçbir surette "şu meslek şu cinse mahsustur, öbürü bunu öğrenmemelidir" şeklinde bir tahsis bulunmamaktadır. Daha ziyade erkek mesleği olarak kabul edilebilecek askerlik mesleğinde bile sınırlama yapılmamıştır. Bunu için

55 Konyalı Mehmet Vehbi, *Hülasatu'l-Beyan*, İstanbul ty., XI-XII, 4430.

56 İbn Mace, Taharet, 124.

57 Gözütok, Şakir, "Hız. Peygamber (sav) Döneminde Kadın Eğitimi ve Öğretimi", *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, Çorum, 2007.

58 Münavi, Şemsuddin Muhammed Zeynuddin, *Feyzu'l-Kadir Şerhu Camiü's-Sağir*, Beyrut, 1972, II, 538.

59 Mahmut, Abdulhalim, *Müslüman Kadının Şahsiyeti, Kültür ve Daveti* (Çev. Veysel Bulut-Mustafa Nuhoğlu), İstanbul, 1996, 415.

60 Gazzali, III, 200.

61 Beşer, Faruk, *Kadının Çalışması, Sosyal Güvenliği ve İslam*, İstanbul, 1991, 80.

62 Buhari, İstikraz, 18.

şart olan yüzme, ata binme, ok atma gibi maharetlerin erkeklere öğretilmesi emredilirken “kızlara öğretmeyin” biçiminde bir kayıt ile karşılaşılmamıştır. Üstelik kadınların Hz. Peygamber ile birlikte Bedir, Uhud ve Hendek gibi gazvelere katıldıklarına dair⁶³ gelen rivayetlerin yanı sıra, Ümmü Süleym’in Huneyn’de hançer taşıdığını gördüğünde hiçbir müdahalede bulunmadığına dair rivayetler mevcuttur.⁶⁴ Öte taraftan bizzat Resulullah’ın ‘ev işlerini’ yaptığı, bu işlerden elbise dikmek ve yalamak, koyun sağlamak, ayakkabı tamir etmek⁶⁵ gibi bazılarının özellikle vurgulandığı görülür.

Hz. Peygamber döneminde yaşamış olan Semra binti Nuheyb’in (ciddiyet telkin eden) sert ve kalın elbiseler giymiş olarak elinde kamçı, iyiliği emir, kötülüğü nehyederek (kadın erkek ayırmaksızın) halkı eğittiği bildirilir.⁶⁶ Bunu teyit eden bir başka rivayete göre Hz. Ömer, Şifa binti Abdillah adında okuma-yazma bilen bilgili bir kadını, Medine çarşılarından birinde muhtesibe tayin etmiş, çeşitli konularda görüşlerine başvurmuştur.⁶⁷ Bir başka rivayette Ka’b b. Malik’in cariyesinin çobanlık yaptığını, ölmek üzere olan koyunu taşla kestiğini, Ka’b’in durumu Hz. Peygamber’e sorunca eti yemesine izin verdiğini öğreniyoruz. Burada kadın, çobanlıktan ve hayvan kesmekten men edilmemiştir. Yine Müslim ve diğer hadis kitaplarında, başta Hz. Peygamber’in zevceleri ve diğer ensar hanımlarının Uhud ve diğer gazvelerde yaralıları tedavi ettiği ve mücahitlere su taşıdıkları⁶⁸ rivayet edilmektedir.⁶⁹ Buhari bu hadiseyi “kadın erkeği, erkek kadını tedavi edebilir mi?” başlığı altında değerlendirir. İbn Hacer de, kadının erkeği veya erkeğin kadını tedavi etmesine bu örnekleri gerekçe göstererek cevaz verildiğini açıklar.⁷⁰ İbn Mace, Hz. Peygamber’in ticaretle uğraştığını bildiği halde Kayletu’l-Emmariye’nin bu faaliyetine müdahale etmediğini rivayet eder.⁷¹

Hz. Peygamber devrinde, kadınların daha çok kendilerini ilgilendiren mesleklerle iştigal ettiklerine rastlamaktayız. Gelinleri süsleyip gerdeğe hazırlayan kadın berberi (maşıta), bayram ve düğünlerde def çalıp şarkı söyleyen kadın şarkıcılar vs.⁷² zikredilebilir. Bu yüzden biçki-dikiş, nakış, çocuk bakımı gibi alanlarda, kızlara mahsus karma olmayan okulların açılması eşitliğin ihlali anlamını taşımaz. Bilakis fitratın gereği olarak kadınların yaptığı hizmetlerin (biçki-dikiş, çocuk ba-

63 Müslim, Cihat, 135.

64 Müslim, Cihat, 134.

65 Kasani, Alaaddin Ebubekir b. Mesud, *Bediü’s-Sanai’ fi Tertibiş-Şerai’*, Beyrut, 1974, IV, 24.

66 Heysemi, Ali b. Ebi Bekir, *Mecmeu’z-Zevaid ve Menbau’l-Fevaid*, Beyrut, 1967, IX, 64.

67 Askalani Muhammed b. Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, Beyrut, 1991, VI, 600-601; Kettani, Muhammed Abdullhay, *Hz. Peygamber’in Yönetimi* (Çev: Ahmet Özel), İz Yayınları, İstanbul, 1991, I, 286.

68 Müslim, Cihat, 12; Ebu Davud, Cihat, 253.

69 Telidi, Abdullah, *el-Mer’etu’l-Müteberrice*, Beyrut, 1997, 126-127.

70 Askalani, Muhammed b. Hacer, *Fethu’l-Bari bi Şerhi’l-Buhari*, Mısır, 1959, IV, 449-450.

71 İbn Mace, Ticarat, 29.

72 Heysemi, VIII, 130.

kımı vb.) daha sağlıklı yürütülmesi, fiziki ve biyolojik farklılığa uygun bir eğitim yapılması, eşitliğin gereğidir.

2.2. Eğitimde Eşitlik

İslam dini, müminleri bir tarağın dişleri gibi eşit göyerek⁷³ dil, ırk, asabiyet ve cinsiyet gibi unsurları üstünlük sebebi sayan anlayışı cehalet olarak nitelemiştir. İslam, kimliğine bakmaksızın toplumda hor görülmüşleri ve ezilmişleri kucakladı, farklı olanı kimliğiyle tanıdı ve asla dışlamadı. Farklılıklar, eğitim konusunda imtiyaz vesilesi olmadığı gibi hak mahrumiyetinin de gerekçesi sayılmamıştır. Efendimiz de 'ilim talep etmek herkes için farzdır'⁷⁴ buyurarak ayrıcalıklara izin vermemiştir. İslam dinini kabul edip tebliğ eden ilk kuşak Müslümanlar arasında Arap olmayan, hatta köle veya cariye olan çok sayıda sahabe bulunmaktaydı

İslam Peygamberi Suffâda öğrencilerini eğitirken onlara eşit davranmaya özen gösteriyordu. Adaleti ve eşitliği öylesine gözetiyordu ki, her bir sahabe "O, en çok beni seviyor" düşüncesine kapılıyordu.⁷⁵ Sınırların genişlemesiyle birlikte artan nüfusun eğitiminde dillerinin, geleneklerinin ve ırklarının farklı olması, eğitim konusunda dışlanmalarına yol açmamıştır. Yüksek tahsilde Kur'an ve Hz. Peygamberin dili olan Arapça, ilim dili olarak tercih edilmiştir. Medreseler Arapça dışındaki bölgesel ana dilleri de bu temel hükümlerin açıklamasında eğitim dili olarak kullanmışlardır. Çünkü Kur'an-ı Kerim bütün dilleri Allah'ın ayetleri olarak kabul eder.⁷⁶ Ayrıca İslam dininin temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber, hitaplarında konusuna uygun olarak bütün insanlığı veya bütün Müslümanları muhatap almıştır.

Hız. Peygamber'in "Ümmetimin ihtilafı rahmettir"⁷⁷ buyruğu düşünsel anlamdaki farklılıklardan söz etmektedir. Farklı sesler bir araya gelerek orkestra oluştururlar. Bir çiçek bahçesinde tek bir çiçeğin hakimiyeti değil, farklı çiçeklerin birlikteliği güzellik oluşturur. Zaten Allah da bu güzelliği dilediği için böyle yaratmıştır. Rum suresinin 22. Ayeti, dillerin ve ırkların farklılığının Allah'ın varlığına ve birliğine işaret ettiğini vurgular. Ancak heva ve hevesin peşinden giderek fitrattan uzaklaşma insanlara kolay ve cazip görünmüştür. Allah isteseydi tüm insanların yüzünü aynı surette yaratırdı. Ama ırkların, dillerin, zekaların, kabiliyetlerin, mizaçların farklı olmasını sağlamıştır ki insanlığın zenginleşmesi sağlansın, insan farklılıklarıyla mutlu ve huzurlu olsun.

Tarih boyunca kurulan İslam devletleri farklılıkların bir arada ve huzur içinde kültür ve inançlarını yaşaması konusunda azami dikkati sarf etmişlerdir.

73 Acluni, İsmail b. Muhammed (1988), Keşfu'l-Hafa, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I/64.

74 Buhari, İlim, 10.

75 Bayraktar, M. Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen- Öğrenci Münasebetleri*, MAÜİFAV Yayınları, İstanbul, 1984, 156-158.

76 Rum, 30/22.

77 Acluni, I, 68; Münavi, I, 210-212.

Salname-i Maarif'de yer alan 1856 tarihli aşağıya çıkarılan İslahat Fermanı, Osmanlı yönetiminin son zamanlarına kadar dahi İslam dininin temel kaynaklarına uygun hareket ettiğini göstermektedir:

“Osmanlı tebasına dahil olan herkes mekteplerin yönetmeliği dışına çıkmamak suretiyle gerek yaşça ve gerekse yapılan kabul imtihanı sonucunda gereken şartları haiz oldukları takdirde, cümlesi birbirinden ayrılmaksızın Osmanlı Devletinde açık bulunan ve tedrisat yapan askeri, sivil bütün mekteplere alınmaları irade-i Padişah'ın iktizasıdır.”⁷⁸ (Koçer, 1991)

Osmanlı devleti, çok kültürlü, çok dilli ve çok dinli bir devlet olarak varlığını 600 yıl sürdürmüştür. Bu süre zarfında tüm kültürel ve tarihsel değerlere saygı göstererek bütün farklılıkları ümmet şuuruyla bir arada ve eşit tutmaya gayret göstermiştir.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim, sosyal ve kültürel hayat itibariyle cahiliyye karanlığının ege- men olduğu Mekke'de nazil olmuştur. İslam dini, birçok alanda olduğu gibi okur- yazarlık oranı itibariyle de cahiliye devrini yaşayan bir toplulukla muhatap olmuştur. Putperestlik ve asabiyetin sömürdüğü eğitimsiz halk, kişiliğini ve iradesini yitirmiş; o sıralarda farklı coğrafyalarda farklı cehaletler hakimiyet kurmuştu. Hz. Muhammed (sav), toplumu değiştirmek ve dönüştürmek amacıyla adeta bir eğitim seferberliği başlattı. İnsanlığın kültür ve eğitim tarihi dikkatle incelendiğinde, İslam dininin örnek bireyler ve asr-ı saadet benzeri saadet toplumu oluşturma konusunda büyük başarılar sağladığı görülür. Kur'an eksenli eğitim faaliyeti sayesinde bedevi olarak nitelendirilen cahiliye toplumu, dünyaya medeniyet öğreten bir ilim ve irfan toplumuna dönüştürülmüştür. İslam dini okumayı ve yazmayı içeren ilk emri ile birlikte eğitim ve öğretime olağanüstü bir önem vermiş, ibadet derecesine çıkarmıştır. İslam kültür ve medeniyetinin öncülüğünde çeşitli ilimlerin ilk İslami devirlerde gösterdiği üstün gelişme bunun somut delilidir.

Bir Müslümanın imanının sahih olabilmesi için temel itikadi konuları bilmesi; namaz, oruç, zekat ve hac gibi amellerinin sıhhatli olabilmesi için de pratiğe ait bilgileri öğrenmesi dini bir zorunluluk olarak kabul görmüştür. Eğitim olmadan iman, ahlak ve ibadete ilişkin konuların gereğince kavranması ve usulüne uygun olarak pratiğe yansıtılması mümkün değildir. Rengi, etnik kökeni, sosyal konumu ne olursa olsun her Müslümanın farz-ı ayn olarak nitelendirilen temel İslam bilgilerini öğrenmek konusunda eğitim görmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu anlamda temel eğitim düzeyindeki okul müfredatları hazırlanırken farz-ı ayn bilgilerin öğretilmesine özel bir önem verilmelidir.

İslam hukukçularının farz-ı ayn olarak belirlediği müfredat, Cumhuriyet ön-

78 Koçer, 62.

cesi bütün Müslüman devletlerin temel eğitim kademesine denk gelen okullarında esas alınmıştır. Örneğin Kur'an-ı Kerim ve İlmihal dersleri zorunlu ders olarak okutulmuştur. Bu gerçeğin farkında olan halk, günümüz temel eğitim okullarının müfredatında da benzeri düzenlemeler beklemektedir. İslam dininin temel bilgilerini içeren zengin bir müfredata sahip bir temel eğitim kademesi, şüphesiz toplum tarafından daha fazla kabul görür ve desteklenir. Hatta mevcut istatistiklere göre tatmin edici düzeyde olmayan kız çocuklarının okullaşması oranında büyük artışlar sağlanır. Nitekim Türkiye'de 2003 yılı itibariyle ilköğretim çağında olup ta okula gitmeyen 1 milyon çocuk vardı ve büyük bölümü kız çocuklardan oluşmaktaydı. Bu tabloyu iyileştirmek amacıyla UNİCEF desteğiyle 2003 yılında "Haydi Kızlar Okula!" kampanyası başlatılmıştır. Haydi Kızlar Okula! kampanyasının amacı, okullaşma düzeyinin en düşük olduğu 53 ilde ilköğretim düzeyi okullaşmadaki cinsiyet açığını 2005 yılı sonuna kadar kapatmaktır. Kampanya 2012'den sonra Kız Çocuklarının Okullaşması (KEP I-II) Projesi ile devam etmiştir.⁷⁹ Kampanyanın amacına ulaşabilmesi için özellikle din adamlarından da destek istenmiştir. İşte bu bağlamda İslam dininin zorunlu temel eğitim konusundaki yaklaşımı toplumla paylaşılmalıdır. Dini referansları olan bir kampanyanın başarı şansının daha yüksek olacağı şüphesizdir. Çünkü halkın desteğini alamayan projelerin başarılı olma şansı düşük olacaktır.

Kaynaklar

- Acluni, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafa*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayınları, Ankara, 1982.
- Askalani, Muhammed b. Hacer, *Fethu'l-Bari bi Şerhi'l-Buhari*, Mısır, 1959.
- _____, *Tehzibu't-Tehzib*, Beyrut, 1991.
- Ayasbeyoğlu, Nevzat, *İslamiyetin Eğitimimize Getirdiği Yenilikler*, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.
- Bayraktar, M. Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen- Öğrenci Münasebetleri*, MAÜİFAV Yayınları, İstanbul, 1984.
- _____, "İslam'a Göre Kadının Eğitim-Öğretimi", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu*, İstanbul, 1996.
- Beşer, Faruk, *Kadının Çalışması, Sosyal Güvenliği ve İslam*, İstanbul, 1991.
- Buhari Ebu Abdillah Muhammed İbnu İsmail, *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Bumin, Kürşat, *Batı'da Devlet ve Çocuk*, İstanbul 1983.
- Cessas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razi, *Ahkamu'l-Kur'an*, Beyrut, 1993.
- Cevat, Mahmut, *Maarif-i Umumiye Nezaret-i Tarihçe-i Teşkilat-ı*, İstanbul, 1338.
- Çelebi, Evliya, *Seyahatnameden Seçmeler*, MEB Yayınları, İstanbul, 1990.

79 https://www.unicef.org/turkey/pr/_geb.html

- Ebu Davud, Süleyman İbnu'l-Eşâ's es-Sicistani el-Ezdi, *es-Sünen* (Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdulhamit), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Gazzali, Muhammed Ebu Hamid, *İhyau Ulmi'd-Din* (Çev. Ali Arslan), İstanbul, 1992.
- Gözütok, Şakir, *Hz. Peygamber (sav) Döneminde Kadın Eğitimi ve Öğretimi*, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu, Çorum, 2007.
- Heysemi, Ali b. Ebi Bekir, *Mecmeu'z-Zevaid ve Menbau'l-Fevaid*, Beyrut, 1967.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsiru Kur'ani'l-Azim*, Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut, 1971.
- İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- İbn Sâd, Ebu Abdillâh Muhammed, *et-Tabakatu'l-Kübra*, Daru's-Sadr, Beyrut, ty.
- Kabisi, İbn Halef, *İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Münasebetlerine Dair Geniş Risale* (Çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1995.
- Kasani, Alauddin Ebubekir b. Mesud, *Bediu's-Sanai' fi Tertibiş-Şerai'*, Beyrut, 1974.
- Kettani, Muhammed Abdulhay, *Hz. Peygamber'in Yönetimi* (Çev: Ahmet Özel), İz Yayınları, İstanbul, 1991.
- Koçer Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.
- Konyalı Mehmet Vehbi, *Hülasatu'l-Beyan*, İstanbul ty.
- Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed İbnu Ahmet Ebu Bekr el-Ensari, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*, ty.
- Mahmut, Abdulhalim, *Müslüman Kadının Şahsiyeti*, Kültür ve Daveti (Çev. Veysel Bulut-Mustafa Nuhoğlu), İstanbul, 1996.
- Mursi, Muhammed Munir, *et-Terbiyetu'l-İslamiyye*, Kahire, 1993.
- Münavi, Şemsuddin Muhammed Zeynuddin, *Feyzu'l-Kadir Şerhu Camiu's-Sağir*, Beyrut, 1972.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn, *Sunenu Müslim* (Tahkik: M. Fuat Abdalbaki), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Nesai, Ebu Abdirrahman Ahmet b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Öymen, Hıfzurrahman Raşit, "İslamiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri", AÜİF Dergisi, Ankara, 1963.
- _____, *Türkiye'nin Ana Eğitim Problemleri I*, Ankara, 1965.
- Savaş, Rıza, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*, İstanbul, 1991.
- Suyuti, Celaleddin Abdurrahman Ebu Bekir, *ed-Durru'l-Mensur*, ty.
- Şafii, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, Beyrut, ty.
- Şener, Abdullah Naim, *Talimu'l-Müteallim*, İstanbul, 1979.
- Telidi, Abdullah, *el-Mer'etu'l-Müteberrice*, Beyrut, 1997.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed, *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Topaloğlu, Bekir, *İslam'da Kadın*, İstanbul, 1966.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1979.
- https://www.unicef.org/turkey/pr/_geb.html.